

Den grundtvigske arv: Christian Hostrup som prædikant med særligt henblik på de grundtvigske ele- menter

Af Christian Thodberg

Jens Christian Hostrup fødtes 1818 i København og voksede op i et borgerligt hjem. Mynster konfirmerede ham sammen med sønnen Ludvig Mynster, som Hostrup livet igennem havde nær forbindelse med. Brevvekslingen mellem de to er en vigtig kilde til forståelse af Hostrups religiøse udvikling (*Breve fra og til C. Hostrup udgivne af Elisabeth Hostrup*. Kbh. 1897 = B).

Hostrups virksomhed i studenterlivet og som komedieforfatter forudsættes i det følgende bekendt. Vigtigere for denne afhandling er hans personlige forhold, det kortvarige ægteskab med den dødsmærkede Henriette Mantzius i 1848 og det indtryk, som koleraepidemien i 1853 og Kierkegaards opgør med den officielle kristendom 1854-55 gjorde på ham. Det førte tilsammen den ret indifferente teologiske kandidat ind i en religiøs krise, og ønsket om at bruge den teologiske kandidateksamen med henblik på præstegeringen voksede og styrkedes af den stærke og målbevidste Elisabeth Hauch (en datter af digteren), som han blev gift med i 1855. I 1856 blev han sognepræst i Silkeborg-Linå og 1862 i Hillerød. Efter sin afsked på grund af svagelighed i 1881 levede han forholdsvis stille i København til sin død i 1892. I denne sidste periode skrev han endnu lidt for teateret og prædikede lejlighedsvis.

Sit livsløb har Hostrup selv beskrevet i *Erindringer fra min Barn- dom og Ungdom* 1891 (= E) og *Senere Livserindringer* 1893 (= SE). Sønnen Helge Hostrup har beskrevet sin fars liv i *Jens Christian Hostrup. Hans Liv og Gerning* 1916.

Inden sit religiøse gennembrud i 1850'erne var Hostrup hovedsageligt præget af Mynster og Martensen, men hans deltagelse i den nationale studenterbevægelse betød, at han nærmede sig Grundtvig, som han tidligere tog afstand fra (B 52,62). I 1850'erne begyndte han at gå i kirke i Vartov, og den grundtvigske indflydelse blev mere og mere mærkbar. Først som præst sluttede han sig afgjort til grundtvigianismen. Hans voksende betydning fremgår deraf, at man vaklede mellem Vilh. Birkedal, C.J. Brandt og Hostrup, da man skulle vælge ny præst i Vartov efter Grundtvigs død. Som prædikant og ganske særligt som folkelig foredragsholder og forfatter til de kendte højskolesange blev Hostrup en typisk repræsentant for venstregrundtvigianismen.

I samtiden var Hostrup beundret som prædikant¹. Hans prædikener blev læst og blev forbilleder for grundtvigske prædikanter helt op til vore dage. Siden har P.G. Lindhardt karakteriseret Hostrup som den, der bl.a. i sine prædikener reddede grundtvigianerne fra Kierkegaards anklage ved at skelne mellem sognemenigheden og den troende menighed. Grundtvig selv distancerede han sig fra ved at romantisere og idealisere ham².

Men netop fordi Hostrup mere end nogen anden blev normgivende for form og indhold i den grundtvigianske prædiken, er en undersøgelse af ham som prædikant påtrængende sammen med en analyse af, hvordan han videreførte traditionen fra Grundtvig selv. Det er det, der her skal forsøges i meget kort form. Afhandlingen falder i to dele: først en undersøgelse af prædikenen på dens egne præmisser, dvs. prædikenenes formål, dens tilhørere og dens jeg, og herudfra en bestemmelse af dens sprog og forhold til prædiketeksten³. Dernæst en analyse af de centrale motiver især med det formål at præcisere forholdet til arven fra Grundtvig.

Grundlaget er Hostrups prædikener i samlingerne fra 1866 og 1870 samlet i *Prædikener paa alle Søn-og Helligdage i Kirkeaaet 1900*⁴ (= P) samt samlingen fra 1883: *Opstandelsen og Livet* (= OL).

Prædikenenes formål

Hostrups prædiken kan indledningsvis karakteriseres som menighedsprædiken. Det er afgørende for prædikenenes opgave, dens

tilhører og dens jeg. Prædikenen sigter på de troende, selv om det er ejendommeligt, at han kan tale om både tro og tvivl som positive kvaliteter hos menigheden.

Prædikenenens formål bestemmes bedst ud fra traditionen. For Luther var det den magtfulde proklamation af syndernes forladelse. For Grundtvig koncentreredes prædikenen i tilsigelsen af frelsen i de stærkt tiltalende ord, der hentes fra de klare evangeliske udsagn, fx. Johs. 3,16 og *Eder er i dag en frelser født* (Lukas 2,11) o.lign., udsagn, der via Grundtvigs sakramentsyn aktualiseres i de tilsvarende proklamerende og befalende ord i dåbs- og nadverritualerne⁴. Dette markante grundtvigske syn overtages til dels af Hostrup, andre steder ombøjes det på en for ham ejendommelig måde. Man kan her spore en udvikling fra prædikenerne 1866-70 til samlingen i 1883.

Vil man bestemme prædikenenens opgave hos Hostrup, falder prædikenerne stort set i tre typer, som man kan finde rendyrkede, men dog som oftest sammenblandede:

1) *En genuin grundtvigsk type*

Prædikenenens formål er at vise hen til dåb og nadver som de steder, hvor forkyndelsen nu aktualiseres. Der er til tider tale om en direkte påvirkning fra Grundtvig, fx. søndag efter nytår med »ordet«: *De ere døde, som stode Barnet efter Livet*⁵, se P 67. Eller det kan være et andet skriftord: *Thi han er meget rund til at forlade* (Esajas 55,7) eller et salmecitat: *Dødsnatten hun er forgangen* (jf. DDS 191,5) i prædikenerne til henholdsvis Store bededag (P 232ff.) og påskedag (P 185ff.).

I disse prædikener er formålet tydeligt. Alligevel er det karakteristisk, at det grundtvigske ombøjes. Ret sjældent fremhæves dåbs- og nadverordenes direkte tiltale, og ofte bliver det fx. *vor* forsagelse og *vor* tro i stedet (se nedenfor, side 273ff.). Dermed forlægges vægten fra det kultisk-dramatiske til det psykologisk konstatérbare. Men der er alligevel i de nævnte prædikener tale om en grundtvigsk inspiration.

2) *Den sjælesørgeriske type*

Prædikenenens formål er at trøste, bekræfte, styrke eller vække den svage tro og forsikre, at den er på rette vej. Det sker tydeligt ud fra en personligt ægte holdning, og derfor bliver prædikenerne af den-

ne type også de mest ejendommelige og stærke. Hostrup prædiker for sig selv - undertiden naivt oprigtigt. At mørket bliver tættere, hedder det 1.søndag i advent, kan tages som et vidnesbyrd om, at morgenstunden nærmer sig, og evangeliet om Herrens komme er netop for dem, der går »med halv Kraft« (P 4). På 3.søndag i advent kan han sige, at da tvivlen er en form for liv, er den også en slags tro (P 18).

Det er vigtigt i denne sammenhæng at understrege, at den trøstende tale til den lille tro naturligt kommer til at lægge vægten ikke på det, der er nu, for det er så lidt eller ingenting - men på det, der skal komme engang. Det hører trøsten til at tale på denne måde. Uden videre at kalde det fx. »udviklingstro« vil i forbindelse med den sjælesørgeriske intention i Hostrups prædiken være urimeligt. Hermed er selvfølgelig ikke alt sagt om udviklingstroen hos Hostrup, men med til en nuanceret opfattelse af Hostrups prædiken hører det sjælesørgeriske incitaments betydning. Hermed gør han sig gældende som en stor prædikant i sin samtid. Først og fremmest her er han sig selv tro. Der er ingen tvivl om, at den krise, som bl.a. Kierkegaard fremkaldte hos Hostrup, er en væsentlig baggrund for den sjælesørgeriske tone.

3) Den pietistisk-evolutionistiske type

Prædikenen har til formål at nære og udvikle et indre liv (»Hjertelivet«) i principiel modsætning til en kold og fremmed omverden frem mod fuldendelsen hos Gud. Et rendyrket eksempel frembyder prædikenen til midfaste søndag med overskriften »Brødet i Ørkenen« (P 149ff.): Verden er en tom ørken uden næring for hjertelivet. Der er kun dårende luftsyn. Bispisningen (=nadveren) kan alene stille det åndelige begær, dog ikke således, at den ydre verden forandres, men det indre liv - erfarede vi - udvikledes efterhånden. Under denne udvikling kom ørkenen »til at staa for os i sin gyselige Armod« (P 152). Den umættelige trang, der opstår heraf, imødekommer Kristus, men vi må her nøjes med »et lille svagt Lys« (P 153) og den lille tro i forvisningen om, at Kristus vil bevare hjertelivet hos os i og med nadveren.

Frelsen bliver her rent gnostisk forstået. Der er ikke andet positivt i verden end hjertelivet. Der tales ikke om andre mennesker bortset fra dem, der er døde, for den usynlige åndelige verden, der

engang skal åbenbares, er det egentlige mål. Der er langt herfra til Grundtvigs prædiken⁶.

Især den evolutionistiske type udvikles til et højdepunkt i Hostrups sidste prædikensamling. Det gælder 1. søndag i advent: »Naadens Strøm« (OL 1ff.): Ved synet af en vældig flodstrøm kommer man til at tænke på den livsstrøm, der er udgået fra Kristi kors og grav, og hvordan den bliver ved med at strømme med uformindsket kraft. Ord som *strøm* og *strømme* bruges ialt 97 gange prædikenen igennem og fremkalder en suggererende virkning i retning af at drive tilhørerne med ind i den kristelige optimisme og håbet om den snarlige sejr.

I det sidste tilfælde er udviklingstanken selvstændiggjort, mens den til andre tider er underordnet prædikenens sjælesørgeriske funktion. Udviklingsskemaet er dog næsten altid indbygget mere eller mindre stærkt i Hostrups prædikener (se nedenfor, side 267).

Tilhørerne og prædikenens jeg

Tilhørere er det naturligt at tiltale i 2. person ental eller flertal, altså dig/jer. Hostrup tager udtrykkeligt afstand fra det *du*, som bl.a. Mynster, Ferd. Fenger og Martensen brugte (B 570). Kun den, der prædiker for sig selv, prædiker for andre (sst. og OL 198). Det er begrundelsen for det ofte forekommende *vi/os/vor* i prædikenerne, og det svarer nøje til, hvad der ovenfor blev sagt om prædikenens formål: at styrke og bekræfte de tvivlende og søgende i troen, omend den er nok så svag.

Hostrup er således i prædikenen eet med menigheden, og det kan være svært at skelne mellem *jeg* og *vi*.

Først om prædikenens *jeg*. Hostrup aflægger en række personlige bekendelser og vidnesbyrd: Det ser ikke godt ud i hans eget hjerte (P 79). Han er selv forlængst holdt op med at holde »Engeljul« (P 19). Han taler om den åndelige fremgang hos sig selv (P 207, 223f.) og om sin personlige udvikling (P 209, 164, 259, 261, 362).

Kort sagt: han lægger sin egen erfaring frem som en begrundelse for, at han må forkynde, som han gør, og han bruger frimodigt og også lidt naivt sig selv som garant for sin forkyndelse (P 17). »Til

Lysets Børn regner jeg - og jeg er vis paa, at vor Herre Jesus gør det samme - alle dem, som er af Sandhed og vil til Sandhed,...« (P 341). Det er værd at lægge mærke til, at disse personlige udbrud næsten mangler sidenhen (se dog OL 252). Overhovedet udmærker de første prædikener sig ved større personlig ægthed.

Dernæst om *vi*. Overgangen fra *jeg* til *vi* bliver ifølge sagens natur ret glidende. De gængse kristelige erfaringer har *vi* som subjekt: Vi veed...vi Kristne føle vel...vi voxne Kristne...(P 5, 8, 17, 266, 294, 306, 356, 392, 408). Det er menighedens fælles erfaring, der hermed træder frem, mens *jeg*'et var subjekt for de mere specielle erfaringer, men erfaringerne er - naturligvis - de samme.

Det *vi* svarer til prædikenens forsikrende og bekræftende opgave. Det er ikke et ensomt *dig*, der får besked af en udefra kommende magt, men det er et fællesskab, hvori man bekræfter hinanden i de fælles erfaringer. Der bedes om, at Gud vil trøste *os* i erfaringen af vor egen tvivl, lidentro eller vantro og af vejen derigennem til egentlig eller ihvertfald stærkere tro. I og med at der tales om *vort* håb, *vor* trøst, *vor* tro, osv., kommer der noget ejendommeligt udialogisk ind i den lange *vi*-tale.

Til tilhørerne hører også *de andre* i betydningen de ikke-troende. De omtales af og til (P 2, 8f., 11, 25, 98, 131), men alligevel så sjældent, at man ikke kan tale om et egentligt skel. Den opdeling af den folkekirkelige menighed i 50% ateisme, 49% hedensk gudelighed og 1% kristendom, som Hostrup anfører i et meget affektbetonet opgør med Ludvig Mynster (B 518), kan man ikke med rimelighed påstå dominerer prædikenen. I den forbindelse må man atter gøre opmærksom på prædikenens udprægede sjælesørgiske funktion, der bevidst bringer de tvivlende og ængstede ind i billedet og principielt ikke afviser nogen.

Sproget

Den sproglige form hænger - som det er påvist - nøje sammen med prædikantens *jeg*. Den personlige trohjertede stil indfører med Hostrup et helt nyt sprog i folkekirkens forkyndelse. Man glemmer ikke, at det er komedieforfatteren, der står på prædikestolen. Det gjorde skuespilleren Kr. Mantzius ganske vist; efter at have hørt

Hostrup prædike udtalte han: »Det var meget godt, men Gjenboerne er s'gu bedre« (SE 19). Fra komedierne havde Hostrup mere end nogen anden levet sig ind i en mundret udtryksform, og han lagde selv stor vægt på den (B 533f. og 537f.).

Hostrup var nok præget af Grundtvig, men han tog afgjort afstand fra den gamles sproglige form. Han taler i den forbindelse om »haartrukken og aandrig grundtvigsk Allegoriseren« (B 62). Religiøst tog han ganske vist sin tilflugt til Grundtvig, men ikke ukritisk, og det var sikkert den sproglige form, han stødte sig på (B 313f.).

Derfor genfinder man ikke hos Hostrup Grundtvigs tunge syntaktiske form og mærkelige ord endsige den klassiske prædikenstil (SE 11 og 15) eller den pågående prædikentone, som man kan møde hos fx. Birkedal og Beck. »Hostrup talte altid klart og behersket... Hvad han førte frem, var først varmet og glødet i hans Sjæl som i en lønlig Esse, men derefter omhyggeligt udhamret af hans Tankegangs og Ordkunsts sikre Hammer...intet kunde være mere prunkløst end Sproget i Hostrups Prædikener«, siger Morten Pontoppidan, der flere år hørte Hostrup i Frederiksborg Slotskirke⁷. Som konkrete eksempler på Hostrups sprogkunst kan man pege på prædikenerne til juleaften og fastelavn (P 29ff. og 116ff.).

Opsummerende kan det fastslås, at den sjælesørgeriske tone og det smukke sproglige udtryk tilsammen giver Hostrup en særlig plads og betydning i dansk prædiken. Eller med Pontoppidan: »Han har derigennem som Prædikant dannet Skole. Naar man vil spørge om, hvad der - indenfor de hel- eller halvgrundtvigianske Prædikanters Kreds - afløste den mynsterske Skole, da maa der svares, at det var den hostrupske Skole - meget mere end Grundtvigs egen«⁸.

Forholdet til »teksten«

Hostrups forhold til prædikenteksten er især harmonisk på 1.søndag i advent (undtagen OL 1ff., se ovenfor, side 264), juledag, fastelavns søndag og påskedag, der i så høj grad på traditionel grundtvigsk måde peger på *forkyndelsen*, jf. dåben. -

Ellers lægger man mærke til, at udviklingsskemaet fremhjulpet af det sjælesørgeriske moment ofte lægges ind i teksten, der i tolk-

ningen tilkendes et udviklingsforløb. Det sker fx. 3.søndag efter helligtrekonger, hvor helbredelsen af den spedalske og helbredelsen af hovedsmandens dreng kommer til at betegne to faser i den kristelige udvikling: først ved Herrens hånd, siden ved ordet alene (P 84ff.). Vandringeren til Emmaus indbyder næsten til en sådan tolkning (P 205ff.).

Udviklingsskemaet kan også lægges *ind over* teksten; det sker fx. på 4.søndag efter helligtrekonger med overskriften »Suk og Smil« (jf. salmeverset DDS 251,1), hvor teksten (stormen på søen) indordnes under forløbet: fra suk til smil (P 90ff.).

Dette skema lader sig naturligvis ikke altid forlige med teksten. En direkte konflikt møder vi på julesøndag, hvor tegnet til fald og oprejsning (Lukas 2,33-40) udlægges således: »de falde i vor Herres Arme, saa at han kan oprejse dem« (P 70, jf. OL 47). På 11.søndag efter trinitatis når toldereren efter Hostrups mening ikke langt nok frem med sit *Gud, vær mig synder nådig*, men må for udviklingens skyld suppleres med synderinden i farisæerhuset som det sidste trin (P 355).

På de store domsdage forklares, at de kristne slipper (P 8ff., 456ff.), og fordringen på 4., 13. og 18. søndag efter trinitatis nedskrives, bortforklares eller forbigås i tavshed. Fortællingen om den rige mand og Lazarus på 1.søndag efter trinitatis spiritualiseres: den troende og sig selv fordømmende kristne er den Lazarus, der kan vente hvilen hos Gud (P 285ff.).

Analyse af enkeltbegreber og motiver

En undersøgelse af begreber og motiver i Hostrups prædiken tager sit naturlige udgangspunkt i en opgørelse af, hvilke begreber og motiver, der gennemgående optræder med en bestemt vægt og hyppighed. Også her må princippet være at undersøge prædikenen på dens egne præmisser.

Af de grundtvigsk og teologisk prægede kan nævnes: *dåben, syndernes forladelse, forsagelsen og trosbekendelsen, freden, Fader vor, nadveren, hjerte* - og en række ord, der også findes hos Grundtvig, men som Hostrup alligevel giver en særlig farve: *ærlighed, sandhed, det indre, kristenliv, besmittelse, urenhed, sygdom,*

svaghed, lammelse, lænker, drøm, længsel, higen, trang, fattigdom, mørke, nat, tvivl, gru, frygt, udvikling, fremskridt, lys, følelse, erfaring, opvågnen, osv. - og de dermed forbundne ord-forbindelser. Der er her tale om en ren og skær opremsning, men allerede denne opregning af de hyppigst forekommende ord viser en tydelig overensstemmelse mellem prædikenens sigte og sprog på den ene og ordbrugen på den anden side.

Af gode grunde kan der ikke her gives en fuldstændig gennemgang. Det er afhandlingens hensigt at pege på de begreber og motiver, der kan belyse forholdet til arven fra Grundtvig, ja, endda kun i forbindelse med det udvalg af »grundtvigske« ord, der ovenfor blev anført. Til slut skal gives summarisk oversigt og gennemgang af Hostrups begrebsunivers.

Dåben

For en grundtvigianer må dåben naturligvis have en central betydning. Det har den også for Hostrup: »...saa det var den bestemte Dag, da jeg blev døbt, at vor Herre Jesus Kristus kom til mig og jeg blev omstraalet af det Lys fra det høje, som jeg siden har lært at elske. Ja i Daaben fik vi vort Julebud; den Gang lød det til os: »Eder er i Dag en Frelser født« (P 40, jf. OL 102). Julen minder altså om dåben dengang og aktualiserer den nu (P 58), ja, den bliver aldrig tilbagelagt, men er en daglig klædning, jf. Luther (P 222).

Alligevel er der hos Hostrup en mærkbar spænding imellem dette grundtvigske syn, og hvad man kunne kalde hans egen baggrund: Hostrup blev først bevidst kristen i moden alder: »Det var først, da jeg blev ledet hen til Daaben, at det klarede sig for mig, hvad det vil sige, at det er fuldbragt...« (P 82). Om de ubevidste kristne siger han: »Men naar de blive sig den særegne Stilling til Gud bevidst, som de er fødte til i Daaben, naar de modtage Guds Faderlighed, ikke blot som de smaa Børn tage den,...men...naar de troende modtage den i ærlig Forsagelse af den Onde, saa er det dog egentlig først, de finde Perlen, som var lagt paa deres Vugge« (P 72f., jf. 65).

I og for sig behøver udsagn af den art ikke at være ugrundtvigske, men det er tydeligt, at Hostrup lægger afgørende vægt på bevidst-

gørelsen - tydeligst i den mærkelige prædiken til Mariæ bebudelsesdag (P 156ff.), hvor undfangelsen og fødselen lignes ved dåben dengang og bevidstgørelsen af dåben hos den voksne. Vi må »aandelig gennemgaa Tiden mellem Undfangelse og Fødsel, som den gaar, lettere for nogle, men tungere for andre. Det er den Tid, vi pleje at kalde Opvækkelsestiden, og det Navn er betegnende nok, thi hvad de døbte trænge til, er at vækkes til Bevidsthed om det Liv, der er dem tilbudt, og til hjertelig Modtagelighed derfor, saa at det virkelig kan blive deres« (P 157).

Derfor er dåben nok begyndelsen, man altid må vende tilbage til, men den er ikke i sig selv tilstrækkelig: »...naar vi sige, at Livet er fuldbaarent i Daaben, saa sige vi ikke dermed, at det er modnet, nej vi sige kun, at det er bleven et virkeligt Liv, saa nu kan Levnetsløbet begynde« (P 160). Denne vægtforskydning i forhold til Grundtvigs gennemgående syn forstærkes under indflydelse af væksttanken hos den ældre Hostrup. Således kan han i den sidste prædikensamling helt tydeligt nedvurdere dåben dengang til fordel for bevidstgørelsen hos den voksne kristne: »Og hvor godt det saa er at kunne sige: »den [syndernes forladelse] har jeg faaet, den er mig skjænket i min Daab«, saa kan jeg dog ikke slaa mig til Ro med, at der er sket en Opgjørelse imellem Gud i Himmelen og mig i de forbigangne Tider, selv om jeg var døbt igaar, fordi jeg stadig siden den Tid har maattet tage paa Regning og gjøre ny Gjæld, saa jeg kan ikke betale. Nej, det hjalp mig ikke, hvis ikke Guds Naade var en Strøm, som randt igjennem mit Liv og rinder endnu, saa hvert Bølgeslag bringer Syndernes Forladelse til mig, naar jeg griber derefter i Forsagelsen af den Onde« (OL 4), jf. ovenfor side 264 om just denne prædiken og ordet *strøm*.

For Grundtvig blev dåben dengang en levende virkelighed i kraft af de stærke personlige tilsigelser i dåbsritualet. Derfor blev hans genoplevelse af dåben undertiden af en næsten dramatisk art. I samme grad som disse tilsigelser hos Hostrup mister deres absolutte karakter og ombøjes til bl.a. sjælesørgeriske forsikringer, bliver dåben en fortidig handling, der nødvendigvis må suppleres med en nutidig psykologisk bestemt bevidstgørelse: »...Troen, som er det menneskelige, der er nedlagt deri fra først af, og da det var blevet dødssygt, blev gjenfødt ved Gudsordet i Daaben, skal ikke staa i Stampe længer, men voxe sin sunde Væxt« (OL 85).

Syndernes forladelse

Når Hostrup skal beskrive dåbens gave, kan han betone Guds faderlighed og livssamfundet med Gud. Sjældnere taler han om den døbte som Jesu broder og om livsfællesskabet med *Kristus*, som Grundtvig gjorde det⁹. I stedet taler han ofte om syndernes forladelse som dåbens gave, hvilket forsåvidt svarer til dåbsritualet, nemlig bønnen efter dåben: »...og haver forladt dig alle dine Synder...« og naturligvis i trosbekendelsens 3.artikel. Gud tog vore synder på sig, »saa han kunde komme og sige til mig i Daaben: den er dig forladt« (P 58). Dvs. Hostrup peger her på en personlig tilsigelse, som Grundtvig fx. ikke bruger så tit. For Hostrup bliver det et grundord, en virkelig kraftig tiltale: »...den Opstandnes Ord til os i Daaben om Syndernes Forladelse, det er hans »ti« til den, hvormed den [»stormen«] nødes til at forstumme lige over for dem som tror paa ham« (OL 72). Ligeledes ud fra *stormen på søen* udtrykker han det således: »Ja, den Erfaring om, at Frygten egentlig er spildt, den gjør vi, saa snart vi faar Øret op for hans Ord til os i Daaben, for hans glade Budskab, som lyder til os om Syndernes Forladelse og det evige Liv« (P 92).

Når Hostrup så kraftigt og så selvstændigt fremhæver syndernes forladelse som dåbens gave, hænger det sammen med, at syndernes forladelse dæmper »stormen«, angsten for dommen, osv., kort sagt: syndsbevidstheden: »Ja hver Gang det gamle Tryk af vor Synd tynger os paany, saa sender vor Herre til dem, der tror paa ham, en ny Syndernes Forladelse lige saa rig og vidunderlig som første Gang; hver Gang vort Hjerter sukker under sin Afmagt, saa lader han Ordet om den Helligaand lyde med ny Klang...« (P 59).

Men ligesom det var tilfældet med dåben, er syndernes forladelse ikke nok: det er gave nr. 1, der naturligt må følges op af sejren over døden og glæden som 2. og 3. gave i et vækstforløb (P 6). Eller: »Men vi, som tro paa Syndernes Forladelse, paa vor Herres Jesu Kristi Kjærlighed, som dækker vor Synd, vi kan ikke slaa os til Ro med, at det dermed er blevet godt. Vi kan ikke nøjes med at begjære en Stadfæstelse paa denne Tro... [vi] vil elske ham igjen« (P 175f.).

Forsagelsen og trosbekendelsen

Fremsigelsen af forsagelsen og trosbekendelsen på prædikestolen har helt op til vor egen tid holdt sig som et sikkert signalement af en grundtvigsk prædikant. Denne skik på prædikestolen brugte Grundtvig sikkert ikke selv, men den indgik i hans private husandagt, hvori også de øvrige fra dåben og nadveren kendte ritualord citeredes. Grundtvig fastholdt lige fra 1820'erne ritualordene og herunder også forsagelsen og trosbekendelsen og forbindelsen med *den personligt spørgende form* i dåben. Han talte også gennemgående om forsagelsen og trosbekendelsen *ved dåben*, hvilket må pege i samme retning. På den anden side kunne han på et argumenterende og teologisk reflekterende plan fremhæve forsagelsen og trosbekendelsen i den almindelige fremsigende form. Men der er forskel på de to planer. For Hostrup og de øvrige grundtvigianere spiller forsagelsen og trosbekendelsen selvsagt en fremtrædende rolle. Det interessante er imidlertid, om Grundtvigs oprindeligt inspirerede opfattelse dermed fastholdes, eller - hvis der er tale om en forskellig opfattelse - i hvilken retning den går.

Hostrup er i den forbindelse et interessant vidne. Han havde selv hørt Grundtvig i Vartov, men han kom som sagt ret sent med i selve den grundtvigske bevægelse. For ham blev forsagelsen og trosbekendelsen i kraft af hans prædikens sjælesørgeriske sigte først og fremmest *et minimumskrav*. Når Hostrup 2. juledag prædiker om Stefanus, indrømmer han villigt - formentlig under indtryk af Kierkegaards opgør - sin egen afstand til martyriet: »Og dog selv om vor Herre Jesus Kristus ikke er bleven os alt, saa er det altid godt for os, om han dog er os noget. Og saa tænker jeg, at vi, som tro ham paa Ordet, idet vi forsage hans Fjende, skal trøste os ved, at vi dog have ham med mellem det andet,...« (P 43f.). I en juleprædiken hedder det, at Herren »...vil kun virkelig komme ind til os, idet vi uden Svig, i Forsagelse af Djævelen tage imod ham, og naar han blot er kommen ind, saa sørger han selv for at udvide sit Herredømme og lidt efter lidt skaffe sig større Plads« (P 31).

Dette skal forstås i det sjælesørgeriske perspektiv: Forsagelsen og trosbekendelsen er de to sætninger, man kan tage i munden og bane sig vej til Gud med i al sin svaghed. Der er en bestemt forjættelse knyttet just til disse ord: »...saa sandt vi holde fast ved det,

Forsagelsens og Troens Ord, saa har han jo heller ikke sluppet os« (P 56).

Der er på den anden side ikke tvivl om, at denne forståelse ligger langt fra den oprindeligt grundtvigske, altså Grundtvigs egen forståelse, hvor forsagelsen og trosbekendelsen er *et ord til os*. Denne opfattelse findes dog også hos Hostrup. På 3.søndag i fasten taler han om den stumme djævels åg: »Nej det løses kun ved vor Herres Jesu Kristi Evangelium, ved hans Tilbud om Udfrielse af Naade, det løses kun i et hjerteligt Ja til dette Tilbud, i den troende Bekjendelse af Forsagelsens og Troens Ord« (P 144), selv om også her »det hjertelige ja« synes at være ensbetydende med den almindeligt fremsagte forsagelse og trosbekendelse. Andre steder (P 159, 161) bliver det også klart, at »det hjertelige ja« er og bliver *vor* viljessag-omend som et minimumskrav.

Det sidste bliver flere gange en vanskelighed for Hostrup, fordi det sætter spørgsmålstegn ved Guds nådes enevirken. Salighedsvilkårene er at forsage og tro, »men at gjøre det til et Arbejde, hvortil vi har forpligtet os i Daaben, det er jo at gjøre vor Herres Jesu Kristi Evangelium til en Lov« (P 104), men han har tydeligvis svært ved at forklare, hvad det vil sige: »Men naar jeg veed - og det kan vi godt faa at vide, hvis vi er af Sandhed - at jeg vil bort fra den Onde og hen til den treenige Gud paa hans Ord, saa ligger Vægten for mig ikke paa *min* Tro, hvor dyb eller kraftig eller helstøbt den er, men paa Faderen og Sønnen og Helligaanden og alt hvad den treenige Gud efter sit Ord har gjort og vil gøre for mig; saa bliver jeg frelst derved, at Gud er paalidelig, og ikke derved, at jeg er det« (P 66).

Hvor ægte grundtvigsk det end kan lyde, bliver der dog tilbage en uudlignet spænding imellem det, at »jeg vil bort fra den Onde«, og Guds trofasthed. Det er et resultat af det gennempsykologiserede gudsforhold, der bliver følgen bl.a. af Hostrups sjælesørgeriske hensigt. Gang på gang knytter Hostrup sig i disse sammenhænge til Fil. 2,12-13, hvor der opfordres til at arbejde på frelsen med frygt og bæven, »thi Gud er den, som virker i jer både at ville og at virke, for at hans gode vilje kan ske« (fx. P 106).

For Grundtvig var Guds ord til os i forsagelsen og trosbekendelsen et magtfuldt ord af dramatisk karakter, der overlader alt til Gud: »...naar vi søge det store Opvækkelses og Opladelses Ord, Vorherres *Jesu Christi* guddommelige Ephata: lukop i Daaben

efter hans egen Indstiftelse og i hans egne Munds Ord til os ved Daaben, da leder vi ikke forgiæves, men, som vi har hørt fra Begyndelsen: hvo som leder, han finder, hvo som beder, han faaer og hvo som banker paa, for ham skal der oplukkes, thi da oplukker Herren sin Mund, saaledes til os at vore Øren oplukkes med det samme for Guds-Ordet i hans Mund og vort Hjerter oplukkes for Troens Ord og vor Mund oplukkes til at sige Ja og Amen til Herrens Tale og til at raabe Abba Fader! i hans, Vorherres *Jesu* Navn,...«¹⁰. Sådan siger Grundtvig i prædikenen til 12.søndag efter trinitatis 1856, jf. DDS 376,5.

Denne dramatiske indgriben kender Hostrup ikke. Han hager sig i stedet fast i et mindstemål af menneskelig modtagelighed over for Gud, der må være til stede: »Ja i Forsagelse, det er Sagen, saa paa Ærligheden af den beror det hele. Jeg kan ikke selv tage Sløvheden ud af mit Hjerter, men jeg kan vedkjende mig den som et ærligt Menneske,...forsage den, saa at jeg beder Helligaanden om at gjøre mig varm istedetfor ligegyldig« (P 112). Mindstekravet: ærligheden kan og skal være til stede. Derfor må Hostrup typisk nok i samme sammenhæng afvise sidste linje i Kingos berømte salme, hvor han beskriver *sit* dramatiske gudsforhold:

Nu i sorg og nu i glæde,
nu i fald og nu i sæde,
ofte fuld af stor uro,
altid fuld af Jesu tro

hvor Hostrup ændrer sidste linje til

Altid dog i Jesu Tro,

for fuld af tro kan han ikke være. Med blikket rettet mod sit eget troslivs styrke må han ærligt erkende, at han drages til begge sider; han har kun grundviljen til Gud, men på den kommer det også an (P 113).

Derfor bliver forsagelsen og trosbekendelsen for Hostrup de guddommelige ord, der lader denne viljesretning komme til udtryk, fx. »...naar vi i hjertelig Forsagelse af den Onde tage Parti med vor Herre Jesus, ...« (P 8). Og uden at forklare det nærmere kan Hostrup optimistisk mene, at menneskets og Guds vilje just her falder sammen og bliver eet. Vi bliver først ligesom den 12-årige Jesus i templet, »naar vi finde Guds faderlige Villie med os i Troens Ord, og saa tillige finde deri, hvad vi selv vil, saa at Faderens Villie mødes med vores« (P 73, jf. 140f.). Mens det for Grundtvig var

spørgeordene, Guds ord til os, der kyste det onde bort, kan hos Hostrup bl.a. den almindeligt fremsagte trosbekendelse gøre det samme: »Hver Gang vi bekjende vor Tro med Mund og Hjerter, hver Gang vi stamme vort Fadervor i Jesu Navn, hver Gang vi forkynde hans glade Budskab, hver Gang vi synge til hans Ære, saa skjælver den stumme Djævel, saa taber han noget af sin Magt i vort Hjerter, saa rokkes nogen af hans Forskansninger her i Verden« (P 147).

Fadervor i Jesu navn, forkyndelsen og lovsangen kunne Grundtvig også tildele den kraft. Det nye er, at den fremsagte forsagelse og trosbekendelse også får den funktion. Det hænger vel i grundtvigske kredse sammen med, at forsagelsen og trosbekendelsen sagt »på hans ord« efterhånden fik den samme rang som Fadervor i Jesu navn, hvor hemmeligheden er, at Jesus selv beder bønnen med. Men Grundtvig talte altid om forsagelsen og trosbekendelsen *ved dåben*, dvs. i spørgeformen eller ihvertfald uden at glemme, at *det* var grundformen, hvorfra al nutidig forkyndelse *til os* fik sin kraft.

I og med at Hostrup og grundtvigianerne glemte det, svigtede de Grundtvigs stærke teologi om det guddommelige magtord og risikerede at glide over i den erfaringskristendom, som bl.a. Hostrup er præget af.

Freden

Fredlysningen ved dåb og nadver var et af de stærke tilsigende ord for Grundtvig, og fredlysningen smittede kraftigt af på hans almindelige brug af ordet *fred*. Endvidere knyttedes ordet og begrebet *fred* hos Grundtvig sammen med syndernes forladelse, fordi fredlysningen i det daværende dåbsritual kom lige efter bønnen »Den almægtigste Gud...«, hvis slutningsord (med syndernes forladelse) citeres ovenfor¹¹.

Meget naturligt er kernestedet hos Hostrup prædikenen til 1.søndag efter påske (jf. teksten Johs. 20,19-31), og han gengiver det ægte grundtvigske syn: »Ja han sagde først: »Fred være med eder!« og i hans Mund er det jo ikke et tomt Ord, som det tit har været, naar Menneskene sagde »Guds Fred« til hinanden. Nej hvor han siger: Fred! der kommer Freden og daler ned over Hjertet og

bor i det« (P 212, jf. OL 155f.)¹². Syndernes forladelse forbindes hermed: »Og denne Fred, som hviler paa, at vor Synd er forladt for vor Herres Jesu Kristi Skyld, saa vi ingen Dom har i Vente, men har en Fader i Gud, det er slet ingen Drøm, nej det er den fulde Sandhed« (P 213, jf. 57), men på den anden side afbøjes kraften i det tilsigende ord som sædvanligt, når vægten atter i det følgende kommer til at hvile på modtageligheden: »...du modtager jo gjerne hans Tilbud..saa sig også: »Nu er Gudsfreden min!« og grib den som vor Herres Fæstepenge til dig! Saa veed jeg af egen Erfaring, at vi ikke strax kan faa saaledes fat paa den, at vort Hjerte kan hvile fuldt ud i den, saaledes har vi den heller ikke, men den er dog over os...« (P 213f.).

Dvs. den dramatisk tilsagte fred viger pladsen for, hvad hjertet med sin modtagelighed kan fastholde, en fred, der skal erfares med større og større kraft.

Det skal endelig siges, at ordet *fred* ikke optræder så tit hos Hostrup og derfor heller ikke af den grund har den samme vægt som hos Grundtvig.

Fadervor

Hostrup nævner ret sjældent bøn og Fadervor (se dog P 147) uden for prædikenerne til 5.søndag efter påske (P 246ff. og OL 182ff.). Her skal især den første prædiken fremhæves. Den koncentrerer - som det også tit sker hos Grundtvig - om ordene: »Hidtil har I ikke bedt om noget i mit Navn« (Johs. 16,24a). Bede i *Jesu* navn kan kun de troende. Tolderen i lignelsen og vi selv beder tit i eget navn, men ordene *Vor Fader, du som er i himlene* og *Amen* kan kun bedes i Jesu navn. Det har vi fået lov til at gøre i dåben, og i og med selve bønnen sker også bønhoørelsen: »Og saa bliver Bønnen om det daglige Brød ikke Tiggerens Bøn om Almisser, men Barnets om at leve af sin Faders Kjærlighed; og Bønnen om Syndernes Forladelse ikke Tolderens frygtsomme Suk efter Naade, som han ingen Adkomst har til, men vor frimodige Øsen af det Væld, som i Daaben er os opladt; og Bønnen: Led os ikke i Fristelse, men frels os fra det onde, en frejdig Begjæring til Faderen om at ihukomme sine Børns Svaghed og skaane dem for de Farer, som de ikke er voxne; og saa

bliver »Amen!« et trøstigt Ja, nu sker det altsammen, og nu er Bønnen hørt; thi hvad vi bede Faderen om i Jesu Navn, det maa han give os, det kan han ikke sige Nej til« (P 249).

Men selv om det er sket i dåben, trænger vi stadig til at høre forjættelsen om bønghørelse. Når bønnen bedes, er den også hørt: »...saa naar vi sige i det Navn: »Forlad os vor Skyld!« saa er den forladt, og naar vi i vor Urenhed og Svaghed og Vantro sukke i det Navn efter at blive rene og stærke og troende, saa skal det gives os, det kan ikke blive borte, det maa komme. Og naar vi bede i Jesu Navn om at slippe godt igjennem denne Verden og sejre over Døden og faa alle vore Savn evig stillede, det maa ske, det kan ikke være andet, Gud Fader kan ikke sige Nej til den Bøn, som kommer fra hans egen Søn« (P 251).

Her møder vi nok hos Hostrup den mest trofaste reproduktion af Grundtvigs egne tanker (jf. Valdemar Ludvigsen, her s. 158ff.).

Den senere prædiken til den samme søndag er tydeligt inspireret af den første, men karakteristik lægges der nu større vægt på *viljen*: »...man kan ikke lære at leve i Bønnen, uden man *vil* lære det,...« (OL 185) - og på *væksten*: »...saa alt som Bønnen stiger, skrider Væksten hurtigere frem, at vor Glæde kan blive fuldkommen« (OL 189).

Nadveren

Det centrale i Grundtvigs nadversyn var den overvældende vægt, han lagde på de befalende sætninger i Indstiftelsesordene: *Tag dette og æd det... Gør dette.... Drik alle deraf!* Just i de ord var Herrens legemlighed i nadveren, og følgelig opstår hos Grundtvigen mærkbar spænding mellem disse ord på den ene side og nadverelementerne, brødet og vinen, på den anden side¹³.

Det er et spørgsmål, om det overhovedet har været muligt for Grundtvigs arvtagere at overtage hans originale synspunkt. Grundtvig brugte jo stadig det gamle lutherske nadverritual, som han faktisk omtolkede; han brugte de lutherske formuleringer på en tvetydig måde.

Hostrup skiller sig ihvertfald ud fra Grundtvig på eet afgørende punkt; han kan nok tale om »Herrens Indstiftelser« (fx. OL 6, 27,

62, 334), men han citerer aldrig nadverindstiftelsens befalende ord, som Grundtvig aldrig blev træt af at gentage, og som altid trods alle andre indskrænkninger gav hans nadversyn en evangelisk myndighed, der lader Kristus indbyde og handle. Nadveren blev principielt for alle, selv om Grundtvig i sin praksis kæmpede mod vanealtergangen.

For Hostrup bliver altergangen afgjort noget særligt for de særlige. Grundtvig kunne godt bruge vejen fra dåben til nadveren som et billede på vejen mod det evige liv, men vel at mærke som en vej, der altid skulle gås om igen. Svarende til, at Hostrup kan erklære, at dåben og syndernes forladelse ikke er nok, men må suppleres af en stærkere og stærkere bevidstgørelse, bliver nadveren i udpræget grad denne bevidstgørelses sted og udtryk, og vejen fra dåb og nadver bliver mere end et billede; det bliver et kontant udtryk for den voksende kristelige erfaring.

I den første skærtorsdagsprædiken (P 170ff.) opponerer Hostrup mod den mening, at syndernes forladelse skænkes ved nadveren. Det sker i dåben og i skriftemålet, men til nadveren »komme vi ikke som Tiggere, men som de, der har fundet Naade, som hans indbudne Gjæster, som hans Venner« (P 172f.). Nadverens gave er ikke »at faa en Stadfæstelse paa Syndernes Forladelse« (P 173) - en modsigelse af det lutherske ritual (»...skienker Eder sit Legem og Blod til en Stadfæstelse paa alle Eders Synders Forladelse«). At nøjes med syndernes forladelse »...Det er jo altid deres Sorg, som gjerne vil tro, men høre til de bekymrede, at de synes, at Gudsordet med Gudslivet i Grunden staar udenfor dem, at de ikke har det rigtig i sig som et Liv i deres Hjerter,...« (P 174). Nadverens gave er med andre ord en større livsfylde, der kan mærkes i noget bestemt, nemlig i menneskets *bevidste* kærlighed til Kristus. Vi kan ikke nøjes med at tro på Kristi kærlighed: »Vi kan ikke nøjes med at begjære en Stadfæstelse paa denne Tro, nej jo fastere vi har det, jo vissere vi er paa, at Guds Naade er med os og al Vreden borttagen, desto mindre kan vi nøjes dermed. Selv om vi tro paa vor Herres Jesu Kristi Kjærlighed, kan det være daarligt nok med vor egen; der følger ikke deraf, at vi elske ham igjen, men der følger deraf, at de, som tro paa den, vil elske ham igjen. Ja det vil de, og de føle, at det bliver ikke godt, ikke helt godt, før hans Kjærlighed har smeltet den Isklump, som de bære i Brystet« (P 176).

Og til sidst: »Længes vi end ikke inderlig derefter, vi, der tro paa

hans Kjærlighed, vi vil det dog gjerne, vil gjerne elske ham igjen, som elskede os først. Og vi gaa til hans Bord ikke for at modtage det, som *der* gives os, som en Lærdom, thi det kan ikke læres af den bedste Læremester, men for at optage det i os, for at leve hans eget Kjærlighedsliv i vort Hjerte, for at det, som han indpodede i os ved Daaben, kan voxer, ligesom Kjærligheden voxede i ham selv fra hans Fødselsstund til den Nat, da han blev forraadt« (P 177).

En afgørende betingelse for at få del i nadveren er således nadvergæsternes trang og vilje. Det er ikke nok at »gaa pligtskyldig til Alters« (P 320), og af den grund sætter nadveren skel. Derfor kan Hostrup også glæde sig over, at vanealtergangen er ophørt i hans egen kreds (B 473).

I de senere skærtorsdagsprædikener forstærkes kravet om trang og viljen: »Ja hvad Nadveren er og giver, det ligger i vor Herres virkelige Nærværelse deri, men hvad den er for os, hvad den giver os, det beror paa vor virkelige Nærværelse, paa at vi er virkelig nærværende derved« (OL 124). Det er »den egentlige, den eneste Betingelse fra menneskelig Side for at faa Velsignelse af at gaa til Herrens Bord,...« (sst.).

Just ved at bruge ordet *nærværelse* (eller realpræsens) anvendes det ord, der ellers med henvisning til nadvelementerne (katolikkerne og Luther) eller til de befalende ord (Grundtvig) bruges til at understrege det objektive, det på forhånd givne i nadveren: Guds handling, Guds gaver, Guds indbydelse. Men nærværelsen skal altså hos Hostrup nødvendigvis suppleres med og holdes i balance af menighedens *nærværelse*, hvorfor det også bliver forståeligt, at han ikke har brug for Grundtvigs »objektivitet«: de befalende ord ved nadveren. Det bemærkes dog, at Hostrup godt i en vis udstrækning kan bruge de tilsvarende ord ved *dåben* (se ovenfor, side 268) og det kraftige Fadervor i Jesu navn (se side 275).

Har Hostrup så brug for nadvelementerne, for brødet og vinen? Han kan sige, at Kristus ved dåben og nadveren først og fremmet skal »blive kjendelig for vort Hjerte« (P 202), men han kan også - ægte luthersk - sige, at brødet og vinen er der efter Guds vilje og især for vore sansers skyld; det »kan vel kun ligge deri, at vi trænger til dem«, jf. den spedalske, der i forhold til hovedsmanden ikke kunne nøjes med et ord alene (P 86f.).

Men ellers betoner han dog gennemgående - modsat Grundtvig - elementernes positive betydning. Herrens blod råber »stærkest og

klarest, hvor det er forenet med Brødet og Vinen i den hellige Nadver« (P 182). Der er »en Føde i den hellige Nadver, som styrker Kræfterne og fortærer Sygdomsstoffet i os,...« (P 295). Han kan kalde nadveren »den evige Livsluft« (P 154). »Ja det er Føden, hvormed Livet i os styrkes i os... det er Livsnæringen, hvorved vi skal komme igjennem, og Gudslivet i os skal udfolde alle sine Kræfter i Tro og Haab og Kjærlighed« (P 154f.). »Ja saa giver han os i sit Legeme og Blod Evighedslivet, det er hans eget Liv, ham selv, som han har sagt: jeg er Vejen, Sandheden og Livet, som han giver hen til vort dødelige Legeme, til hele vor syge Menneskelighed, at den faar Sundhed og Voxekraft derved« (OL 121f.).

Det fremgår, at Hostrup ikke er ganske klar på dette punkt. Nadverelementerne tenderer tydeligt i retning af at blive den fine åndelige spise, udødelighedens lægemiddel (pharmakon athanasi-as), der netop mangler så megen materialisme og objektivitet, at der bliver plads til viljen og trangen som den komplementerende instans, for det er naturligvis først og fremmest *hjertelivet*, nadveren skal nære. Men hermed er vi allerede på vej over i næste afsnit.

Hjerte

Fælles for Hostrup og Grundtvig er den meget hyppige brug af ordet *hjerte* og sammensætninger med *hjerte*. En sammenligning er derfor frugtbar just med udgangspunkt i dette ord og begreb (for Grundtvigs vedkommende henvises i det flg. til Erik Krebs Jensens afhandling, her side 65ff.).

1) *Det naturlige menneskehjerte.*

Afgørende for Hostrup er hans syn på det naturlige, medskabte hjerte. Der findes hos Hostrup en indiskutabel identitet mellem hjertelighed på den ene side og oprigtighed, alvor og ærlighed på den anden side. At forsage og tro hjerteligt er det samme som at gøre det oprigtigt, alvorligt og kærligt.

Der ligger i denne identifikation en optimistisk tro på hjertets muligheder og tillige en naiv idealisme, som vil vise sig at få følger for Hostrups bestemmelse af hjertebegrebet.

Johannes Døberen bliver i så henseende forbilledet: hans »suk-

kende, higende og haabende Menneskehjerte« (P 15) er det højeste, hjertet kan nå på menneskelige betingelser, »thi bedre er Menneskehjertet nu ikke, selv i sin bedste Skikkelse« (P 16).

Men hjertet har ihvertfald i sig selv et håb, en trang, en længsel, som det er sig tydeligt bevidst. Der skal ikke nogen opvækkelse til for at fremkalde disse følelser. Sammen med ærligheden, alvoren og oprigtigheden svarer det til det gudbilledlige i det naturlige, medskabte menneskehjerte: »Jo mere der er blevet tilbage af sligt i det naturlige Menneskehjerte, desto bedre, desto mere af Guds billedet er der bevaret, desto nærmere er vel ogsaa Frelsen, thi var vi først blevne Dyr eller Djævle, saa var der intet at frelse. Vi sige: Menneskehjertet er endnu i sit Fald saadant, at Gud kan elske det og alt det ædelt menneskelige har vi derfor Lyst til at prise, men det er dødssygt og kan som Johannes hverken frelse sig selv eller andet« (P 24).

I hjertet findes ogsaa frygt og sorg ved siden af glæden: »...det er intet Under, at Hjertet saa bølger i vort Bryst mellem Sorg og Glæde, mellem Frygt og Haab, mellem Vantro og Tro, eftersom det trykkes af Lænkerne eller lytter til Befrierens Røst« (P 16). Det hører med til hjertets bevægelighed.

2) *Sygdommen*

Men hjertet lider af en skade, nemlig synden og dens følger, her først og fremmest forstået som syndsbevidstheden og skyldfølelsen. Det er en svaghed, en sygdom eller besmittelse, som egentlig ikke hører hjertet til. Det er et fremmedelement, for det onde hører ikke med til hjertet selv: »Ja, Menneskehjertet, og hermed mener jeg ikke det onde i det, hvor fast indgroet det end sidder deri, men Hjertet selv, som dog er noget andet end det, som besmitter det, ja Menneskehjertet, hvor det ikke er kvalt men er vaagnet til Bevidsthed, der er det, som Døberen Johannes, en Profet...« (P 20).

Modsætningen mellem det egentlige menneskehjerte og sygdommen efterlader mennesket i »et Tusmørkeliv« (P 9), som her på Jorden ikke lader sig ændre ret meget - bekender Hostrup i mørke stunder.

Vigtigt for Hostrups optimistiske betragtninger er som anført det udtrykkelige udsagn om, at »sygdommen« ikke har noget med det egentlige hjerte at gøre. Adskillelsen er dog en vanskelig proces: Gud kan ikke »tage Sygdom og Død fra os paa een Gang, fordi han

ikke kan tage Synden fra os paa een Gang, nej den maa langsomt løsnes fra vort Hjerte, hvortil den er fastgroet, for at det ikke skal blive ødelagt derved« (P 5), men forventningen om, at det vil ske, er usvækket: »Vi Kristne veed, at der er noget i os, som skal dødes, men der er ogsaa noget i os, som er for godt til at dø, noget, som vor Herre Jesus Kristus har fundet det værdt at gaa i Døden for, og skjønt vi ikke selv kan skille det af med de Lænker, hvori det ligger bundet, og den Dødssot, som har grebet det, vi veed dog, at det ikke er eet med det onde i os, som netop er Lænkerne og Sygdommen« (P 16).

3) *Hjertet og frelsen.*

Hjertet er som sagt det højeste af alt skabt, men det kan ikke frelse sig selv. Men hvad der rører sig i hjertet, »spaar om vor Herre Jesus Kristus« (P 20). Hjertet kan selv komme til bevidsthed: »Thi hvad Hjertet kræver, det lærer det jo snart at det ikke finder hernede; skal man lade sig nøje med dette Liv og hvad det byder, saa maa man slaa sit Hjerte ihjel« (P 20). I den forstand er det vågne hjerte en profet, og når det vågner, »...saa lyder, hvad vi kan kalde Johannesrøsten, gennem det naturlige Menneskehjerte paa dobbelt Maade, som Lov og som Forjættelse« (P 25), og når så »Evangeliet bæres til os, saa kjender vort Hjerte sin Frelser, saa er det Johannes, det ædelt menneskelige i os, der vejledet af Aanden peger paa ham og siger: det er Guds Lam, som bærer Verdens Synder« (P 25).

Der er altsaa på forhånd en konformitet mellem det naturlige menneskes trang og evangeliet: »Men hvor han kommer ind, og det gjør han jo, hvor hans hjertelige Ønske om at komme ind mødes med Menneskets hjertelige Ønske om at faa ham ind...« (P 32). Eller man kan tale om en lighedannethed mellem Gud og menneskets hjertelige ønske, men der er altsaa hos mennesket en lighedannethed - bundet til hvilende kvalitative egenskaber i menneskehjertet.

Det er vigtigt at fastslå, at efter at »han er kommet ind«, er der ikke principiel forskel på det vakte gudsliv og hjertets trang. Hjertets trang kvalificeres nu guddommeligt. Fra nu af er det for alvor hjertelivet, det bedste i os. Det er »Guds Rige inden i os« (P 159). Guds og menneskets vilje smelter sammen, og det bliver vanskeligt på traditionel teologisk vis at skelne mellem Guds og menneskets gerning med henblik på frelsen, for når »Menneskehjertet vil give

det [ordet] Rum, saa fødes han derinde, og saa helliger han det, ja saa helliger han selve det Menneskehus, hvor han finder Herberg, og hans Fader i Himmelen fæster for hans Skyld sine Øjne derpaa med Velbehag« (P 31).

Hjertets egne kvaliteter fremtræder også derved, at det er tilstrækkeligt, at hjertet er et hus, »hvori man ærlig giver ham en lille Plads« (P 31). Herfra vil det vokse, og det uegentlige skal efterhånden udryddes fra hjertet: »Men naar vor Herre kommer med, saa forandrer Forholdene sig; han siger tvertimod: jo højere Mennesket kommer i hjerteligt Liv, jo dybere han føler sin Armod og Tomhed, jo inderligere han kan sørge, jo stærkere han kan savne og hige fremad, des bedre Kaar faar han, thi desto bedre Plads er der saa hos ham til, hvad jeg vil give« (OL 331).

Redskabet for Guds komme til hjertet er fx. et forkyndelsesord som *Din Konge kommer til dig* (P 5), eller der tales om »en glædelig Jul, hvor Hjertet barnlig kan hvile i Syndernes Forladelse« (P 7), eller det er Kristus selv: »Kom saa, Herre Jesus Kristus, altid nærmere, altid dybere, ind i vore Hjerter!« (P 7). Oftest er det ikke ordet, der bliver *sagt*, og øret, der *hører* - som bringer frelsen. Der bruges gennemgående ikke mange erfaringsverber, hvilket igen må tages som vidnesbyrd om, i hvor høj grad der på forhånd er ligedannedhed imellem frelsen og hjertet. Det kan anskueliggøres på følgende måde:

Hjertet

(a)	(b)	(c)
stivner	sukker	føler
fryser	higer	håber
forstenes	længes	åbner sig
fortørres	kræver	spår om Jesus
er kold	bølger	elsker
		gløder

I oversigten er der gjort forsøg på at tolke forekomsten af verberne ved at opstille dem i tre grupper svarende til tre faser i hjertets udvikling. Fx. er frelsen set i dette perspektiv, at hjertet når frem til at elske Kristus: »Selv om vi tro paa vor Herres Jesu Kristi Kjærlighed, kan det være daarligt nok med vor egen; der følger ikke deraf, at vi elske ham igjen, men der følger deraf, at de, som tro paa den,

vil elske ham igjen. Ja det vil de, og de føle, at det bliver ikke godt, ikke helt godt, før hans Kjærlighed har smeltet den Isklump, som de bære i Brystet« (P 176).

Når man gennemgår de verber, hvor *hjerte* er subjekt, anskueliggøres en vigtig dimension i frelsesforløbet. De grupperes som nævnt i tre grupper, der stort set svarer til en vækst - eller en delvis vækst. Det er vigtigt, at *stivner, fryser, forstenes, fortørres, er kold* i hovedsagen for Hostrup kun er *teoretiske* muligheder. De hører simpelthen ikke hjemme i Hostrups erfaringsverden. De fremhæves hyppigst som truende alternativer. Modsat hos Grundtvig, hvor det er en virkelighed, han vender tilbage til den ene gang efter den anden. Kort fortalt: troen på det naturlige menneskehjertes muligheder er hos Hostrup så stor, at det virkelige frafald og den virkelige fortabelse og forkastelse af Kristus og evangeliet egentlig ikke kan tænkes: »Vor Herre Jesus har sagt: »Det er umuligt, at Forargelser ikke skulle komme, men ve den, ved hvem de komme! Det var bedre, at der var hængt en Møllesten om hans Hals og han var kastet i Havet, end at han skulle forarge en af disse smaa«. Og der kan jo altsaa være dem, som af Hjertet har begyndt at tro paa vor Herre, thi andre kalder han jo ikke for sine smaa, og som dog vende sig bort fra ham, blive forargede, saa de søge Trøst andet Steds, saa de ikke mere vil have med ham at gjøre. *Se det synes jeg, at jeg for mit Vedkommende ikke kjender noget til* [fremhævet her]« (P 19).

4) Forholdet til Grundtvig

For en overfladisk betragtning kan hjertebegrebet hos Hostrup synes stærkt grundtvigsk inspireret. Der er ikke nogen af de verber, der er anført i oversigten ovenfor, der ikke genfindes hos Grundtvig, og vi kan hos Hostrup møde det fra Grundtvig så kendte mønster *hjerte-mund-tunge-ord* (»...[Kristus]...vil hjælpe dem til, at deres Hjerter komme til at brænde og deres Tunger til at gløde i den himmelske Kjærlighed« (P 6)) og *hjerte-øre-ord* (»Men da vort Hjerte aabnede sig for Ordet...« (P 45)) og fx. modsætningen *hjerte-/hjerne* (»Men for de voxne har Troen sin mørke Følgesvend: Tvivlen; hos dem vaagner Striden mellem Hjertet og Hovedet, som ikke vil give det Lov at tro i Fred« (P 17)), men forekomsterne er få, og det er et spørgsmål, hvad de betyder for Hostrup.

Hos Grundtvig er hjerte-mund-tunge-øre-mønsteret helt afgø-

rende. Hjertet er mennesket selv i dets udadvendthed mod Gud og medmennesket. Det er det primære mønster: hjertet hører, taler og hører igen. Derpå beror i næste omgang hjertets *erfaring* hos Grundtvig, dvs. på det grundlag røres, bevæges og brænder det. Det er Guds-ordets magtfulde indgriben som direkte tiltale til hjertet, der for alvor afdækker hjertets gudbilledlighed. Tilsvarende er korstegnelsen den *handling*, der udretter det samme. For Grundtvig er hjertets »sygdom« den uorden i hjerte-mund-tunge-øre-mønsteret, som syndefaldet har forvoldt.

Som sagt genfindes dette mønster hos Hostrup, men i meget påfaldende grad som en reproduktion af elementer, der ikke er egentligt integreret i hans hjertebegreb.

Alt dette hænger sammen med, at der hos Hostrup i forhold til Grundtvig finder en opvurdering af hjertet sted. Som allerede nævnt er hjertet på forhånd - før omvendelsen - bestemt af en kvalificeret trang og længsel: »Derfor sige vi, at enhver sund menneskelig Følelse og al god menneskelig Idræt ikke blot har sin Betydning for dette Liv, men ogsaa kan have den for det andet, ikke saaledes, at det kan bøde paa vor Synd eller samle til en Kapital, som vi tage med, naar vi gaa herfra, men fordi det hjælper det op i os som maa gaa forud for Herrens Liv i vort Hjerte« (P 26). I 1883 udtrykkes det markant i den vigtige prædiken til 2.søndag i fasten i talen om troen på hjertets ret, hvor troen på Kristus og ordet mere eller mindre udskiftes med troen på hjertets erfaring: »Vi har noget meget klarere at holde os til, at gaa ud fra, end den hedenske Kvinde havde, for vi har Ordet fra Gud i hans Indstiftelser, og dog har vi kun kunnet modtage det, fordi vi fornam, hvorledes det stemmede med den Grundtro paa Hjertets Ret, hvori hin Kvinde kæmpede. Og naar det i vor Sorg ogsaa kan tykkes os, som om Kjærligheden trækker sig tilbage, som om den intet Svar, ingen Trøst giver, lader os hunge i Ørken, saa hviler dog vor Fastholden af Guds Ordet derpaa, at vi selv tror paa Kjærlighedens Ret i vort Bryst,...« (OL 111).

Grundtvig taler jo ogsaa om det higende, håbende, bevægede, ømme hjerte, men det er vel at mærke hjertet i mødet med ordet, der beskrives saaledes. Hostrup bruger præcist de samme vendinger, men ogsaa og navnlig om hjertets tilstand *før* opvækkelsen, dvs. i forbindelse med hjertets naturlige medskabte tilstand. Det er en meget vigtig betydningsforskydning.

Med henvisning til oversigten over de verber, som hos Hostrup forbindes med ordet *hjerter*, må det nok engang understreges, at gruppe (a) hos Hostrup er en teoretisk mulighed (se ovenfor), samt at man hos Grundtvig ville finde en gruppe (d), altså endnu en fase, hvor hjertet *jubler, fryder sig, synger, brænder*. Grundtvig har med andre ord hele spektret med - lige fra gruppe (a) til og med (d). Hos Grundtvig sker der virkelig noget med hjertet! Sammenlignet hermed sker der hos Hostrup en indsnævring af perspektivet: han kan hverken tale om den totale fortabelse eller den fulde frelse! Hos Grundtvig var hjertets tilstand *før* opvækkelsen stærkt markeret som gudsforladthedens mørke i det hjerte, der helt har mistet sin retning og er faret vild. Og tilstanden *efter* blev tilsvarende beskrevet på den stærkeste måde som frelsens fuldendelse, selv om spændingen mellem *nu* og *endnu ikke* opretholdtes.

Hos Grundtvig var opvækkelsen en dramatisk begivenhed svarende til ordets konkrethed og dermed skabende karakter. Opvækkelsen blev dermed et virkeligt brud mellem *før* og *nu*.

Hos Hostrup er der ikke tale om et brud, højest om en harmonisk overgang, der hænger sammen med, at hjertet på forhånd er på vej mod Gud. Hvad Johannes Døberen begærede, »var kun [!] en Bestyrkelse for sit syge Hjerte« (P 18), og på den anden side tør Hostrup ikke åbne sig over for frelsen med egentlig frimodighed og glæde. Hjertelivet er endnu for svagt! Derfor mangler han Grundtvigs glæde over endetidens allerede indtrufne lyksalighed, hvor hjertet kan juble, hvile og smile.

Det kan ud fra Hostrups terminologi i forbindelse med *hjerter* anskueliggøres således:

<i>Det uegentlige hjerte:</i>	<i>Virkeligheden eller opgørets sted:</i>	<i>Det egentlige hjerte:</i>	
synd	gråt tusmørke	ærlighed	det bedste
svaghed	sorg	alvor	i os
sygdom	frygt	oprigtighed	håb
det onde	tvivl	sandhed	trang
		hjerteliv	længsel

Hele komplekset *hjerter* består af *det egentlige hjerte* med de omtalte gudbilledlige kvaliteter og *det uegentlige hjerte*, som jo i grunden ikke hører til hjertet, men klæber til det med sine nedknugende egenskaber. Just fordi de to dele klæber sammen, er der »et graat Tusmørke midt imellem« (P 9), og dette »midt imellem« er mere end noget andet Hostrups virkelighed. Hans egne store personlige sorger anviste ham denne plads. Det er hans egen højst personlige erfaring, som han forkynder ud fra og ind i. Deraf kommer det sjælesørgeriske element i forkyndelsen. Hans forkyndelse er virkelighedstro i den forstand, at han egentlig ikke kan komme videre. Hans forkyndelse naglet fast til den personlige erfaringsramme kommer ikke ud over det samlede kompleks, som vi ovenfor har anskueliggjort. Håbet, trangen og længselen er faktisk det ypperste, han kan nå og fastholde, bekræfte og styrke i sin prædiken - så fanget er han af sin egen erfaringsverden.

Mens hjertet hos Grundtvig var et spejl for Guds kærlighed, et øre og en sangbund for Guds ord og en mund, der skulle holde det frem for sig selv i konkret hørlig og lydelig forstand, bliver hjertet for Hostrup eksklusivt den religiøse erfarings sted. Hjertet er fanget af syndsbevidstheden, tvivlen og frygten, der altid registreres nøjagtigt. Med energi fastholdes, at dette er hjertets sygdom og skade, der egentlig ikke hører hjertet til. Men det vurderes som sagt også positivt i den sjælesørgeriske prædiken: tvivl og syndsbevidsthed er et paradoksalt udtryk for den lille tro, der skal trøstes og stimuleres. Opmærksomheden koncentrerer hos Hostrup i den grad om hjertets følelser, at Guds ords sandhed og kraft kun er sandhed og kraft i samme grad, det kan aflæses i hjertets modtagelighed, dvs. dets trang og higen, dybest set dets *ret*, hvis det skal sættes på spidsen. Hjertets tilstand er på det nærmeste statisk, mens det hos Grundtvig var bevægeligt. Bagved lurer hos Hostrup en meget mørk livsstemning, en dyb pessimisme. Hans personlige ærlighed fornægter sig ikke - især i de tidlige prædikener. I de senere prædikener derimod råder en krampagtig og anstrengt optimisme, der dog til syvende og sidst kun markerer de snævre grænser for hjertets erfaring.

Hostrups begrebsunivers

Ved gennemgangen af de såkaldte grundtvigske ord hos Hostrup er væsentlige dele af hans begrebsunivers allerede omtalt og bestemt, især i forbindelse med grundordet *hjerter*. Men der er en række andre ord og begreber, der optræder med så stor hyppighed, og som må betegnes som specielt hostrupske.

Det onde er noget uegentligt, der ikke hører mennesket til, og som det kan - og skal - frigøres fra. Det onde beskrives fx. som *verden* eller *den formørkede jord*, et notabene til skabelsesforståelsen, men gennemgående beskrives det onde ret ubestemt. Hostrup nødes fx. til at tro på en personlig *djævel*, men det sker i grunden kun for at frigøre mennesket for det personlige ansvar for det onde: »... hvis der ingen Djævel var, saa var vi, som jeg før sagde, selv Djævle, thi saa var vi selv Syndens Ophavsmænd, men saa kunde vi heller ikke vente Barmhjertighed, som vi nu kan det, da det er en fremmed Magt, i hvis Vold vi er faldne, uden selv rigtig at vide det« (P 128, jf. 124). Det onde er noget uegentligt, *helvede* ligger faktisk uden for Hostrups erfaringsområde; han kan nemlig fx. ikke med Paulus sige: Død, hvor er din brod? Helvede, hvor er din sejr - for han føler sig karakteristisk nok *midt imellem*: »Og skjønt jeg ikke tror, at jeg kommer til Helvede - uagtet jeg tror, at der er et Helvede, og ogsaa til mange Tider har frygtet, at jeg ikke fortjente bedre -... har jeg ikke Mod til at sparke til det, som den store Apostel gjorde, ...« (P 186). Altså: eet er den Djævel og det helvede, som dogmatikken kræver, noget andet er, hvad han personligt havde *erfare*t. Det sidste er selvfølgelig det afgørende - ikke uden sammenhæng med den sjælesørgelige prædiken, hvis første tilhører han selv var. Men heraf følger, at beskrivelsen af *fortabelsen* og det, vi frelses fra, bliver meget vag og ubestemt.

Menneskets totale undergang og fortabelse i *døden* har han derfor også svært ved at acceptere. Til en vis grad inspireret af Grundtvig kan man sige, at »vi selv bæres blot en enkelt Nat ind i Sovekammeret for at sove os sunde, og saa rejse vi os ved Morgengry med Sjæl og Legeme, med Kjød og Ben, med alt vort Haab og al vor Kjærlighed for at se Haabet opfyldt i eet og alt og leve evig i Livets Fylde« (P 197). Derfor byder det luthersk-reformatoriske syn ham også imod, fx. i DDS 636,1:

Med sorgen og klagen hold måde,

Guds ord lad dig trøste og råde,
 lad hjertet i sorgen ej synde,
 ved døden vi livet begynde!

»og hvor smukke og gode de tre første Linier er, den sidste er egentlig urigtig...Livet begynder ikke ved Døden, thi saa var Daaben ikke Gjenfødselsens Bad, saa var det Døden, som var det. Derfor synge vi rettere: »ved Daaben vi Livet begynde«,...« (P 275). Ligesom døden spiller heller ikke *dommen* nogen virkelig rolle (se ovenfor, side 267).

Menneskelivet beherskes af *sorg, frygt og tvivl*. De repræsenterer på en måde det onde hos mennesket, men *bevidstheden* om sorg, tvivl, frygt, osv. kan drive mennesket i den rigtige retning, og de kan dermed også drage mennesket opad: »Det er jo egentlig en gammel Erfaring, som man udtrykker ved, at der kan være meget opløftende ved Sorgen, og det er ganske rigtigt, i det mindste for dem, der vil høre Gud til«, for den kan føre til Gud (P 297). *Tvivlen* kan på samme måde kvalificeres som begyndende tro (se ovenfor, side 263). Det samme gælder *frygten*, fx. frygten for ikke at slå til over for Gud: »Det er den Slags Frygt, som ganske vist ingen kjender uden de, der tror paa vor Herre, saa den vidner egentlig om Troen, men vidner tillige om, at Troen er syg« (OL 14).

Bevidstgørelsen, der kan forvandle følelsen af modgang til tro og fortrøstning, beror på, hvad mennesket *egentligt* er. Det svarer til det hjertelige hos mennesket, som vi ovenfor beskrev, og som vi derfor kan lade ligge her. Hostrups teologi er helt og fuldt bestemt af disse antropologiske forudsætninger.

Bevidstgørelsen kommer til fuld positiv udfoldelse især i *trang, længsel og vilje*, og det bliver de specielt hostrupske (og sengrundtvigianske) ord: »Grunden til Misfornøjelsen her paa Jorden ligger jo i den store Afstand, der er mellem hvad vi er skabte til, og hvad vi naar hernede, Modsætningen mellem den formørkede Jord og den uendelige Trang i vort Hjerte,...« (OL 38). Tilmed Johs. 3,16 (Således elskede Gud verden...) bliver først sandhed, når trangen er til stede: »Se det Ord hører jo til dem, som vi kan være bange for at tilegne os, saa det kan ske, at den, der sukker efter Trøst fra Gud, kan sige: Hvad hjælper det mig, at Gud elsker Mennesket i det hele, nej, det, det gjælder om, hvad jeg trænger til, det er Forvisningen om, at han elsker mig. Ja det er Trangen til at blive vis paa Syndernes Forladelse for sit eget Vedkommende, og det er kun under den,

at Ordet om Guds Kjærlighed til Verden egentlig vinder Klang for vort Hjerte« (OL 205). Mest karakteristisk er nok *viljen*. Ligesom Johannes Døberen måtte love at døbe Jesus, »...saadan maa vor Herre jo altid have Lov af os dertil, for at kunne vise os, hvor dybt hans Kjærlighed gaar, men naar vi vedbliver at ville frelses af ham, saa hjælper han os,...« (OL 102).

Frelsens mål er *menneskelivets genoprettelse*, nemlig »at det hele Liv bliver frelst, og, at det ny Menneske, som opstaaer, er netop det samme, helt det samme, som det gamle, der korsfæstes« (OL 250), altså en karsk tale om legemlighedens frelse, men oftere er det en mere åndelig frelse, der peges på: »...ved den ny Fødsel af den Helligaand bliver hele vort Liv aandeliggjort, udfriet fra Kjødets Fornedrelse og Dødens Trældom, og denne Aandeliggjørelse udstrækker sig saa ikke blot til Hjertets og Tankens Liv, men tager ogsaa Legemets med« (OL 219).

Hostrup kan ikke bruge store ord om *frelsen*. Han taler lidt stereotyp om *sundhed, helbredelse, kraft og fred*. Ligesom fortællelsen og helvede ligger det uden for Hostrups erfaringsområde.

Flere gange har vi i det foregående mødt udtrykket *egentligt*. Det er på en måde nøglen til forståelsen af Hostrups prædikener og sigtet med dem: mennesket skal finde sig selv i sin egenlighed fjernt fra den ydre verden, den formørkede jord og de følelser, der slår det ned. Frygten, sorgen og tvivlen er egentlig kun det negative aftryk af den uendelige trang til fred, hvile og harmoni, der ligger dybt i hjertet, og som Kristus vil nære og styrke og føre frem til målet.

Det er kernen i Hostrups sjælesørgeriske prædiken. Baggrunden er først og fremmest hans usvigelige virkelighedssans og næsten naive ærlighed over for sig selv og sine tilhørere. De teologiske indvendinger og anklagerne for mangel på konsekvens er det nemt nok at fremføre, men virkelighedstro skaben og den personlige ærlighed gør krav på en høj vurdering, når forkyndelsen i en bestemt tid skal bedømmes. Den må forstås ud fra sine egne forudsætninger, her altså bl.a. virkelighedssans og oprigtighed. Det smitter af på den sproglige form, hvis lige næppe findes i dansk prædiken i slutningen af det 19. århundrede, en ægthed, der som sagt også gjorde indtryk på en så opmærksom tilhører som Morten Pontopidan.

Sin teologiske begrebsverden hentede Hostrup fra Grundtvig, og selve traditionsovertagelsen er af overordentlig stor interesse, fordi

vi altid selv står midt i den samme proces. Her vises det, at man i ydre forstand kan videreføre et traditionsstof og lægge noget helt nyt ind i det. For Hostrup stod menneskets egentlighed i centrum - naglet fast til det sæt af erfaringer, som han i modsætning til de fleste andre »idealistiske« prædikanter altid til det yderste var trofast imod. For Grundtvig stod mennesket i den store modsætning mellem liv og død, frelse og fortabelse, just det, som Hostrup knap vovede at omtale. I ydre forstand, i ord og begrebsverden, lignede de hinanden, men fortegnet var helt forskelligt. Eller sagt anderledes: der er forskel på Grundtvig og grundtvigianerne!

Noter

1. Se *Vilhelm Birkedal: Personlige Oplevelser i et langt Liv* 1890, II, s. 225, og den elegante, men meget overfladiske behandling hos *V. Nannestad: Portraiter fra Kirken*, I, 1895, s. 63-123, og *Morten Pontoppidan: C. Hostrup i Frederiksborg* i *Fra Frederiksborg Amt. Aarbog for 1912*, s. 1-28.
2. i *Den danske Kirkes Historie*, VII, 1958, s. 62f., og *Vækkelser og kirkelige retninger*, 1959, s. 73f. Lindhardts karakteristik fremkaldte en lille bog af sognepræst Erik Spur.
3. I overensstemmelse med de principper, som *Henrik Ivarsson* på grundlag af prædikenen i det 16.-18. århundrede præsenterer i *Predikans Uppgift*, 1956.
4. Se min artikel *Var Grundtvigs nadversyn luthersk?* i *Grundtvig-Studier 1975*, s. 7ff., især 13ff.
5. *Søndags-Bogen*, II, 1828, s. 98ff.
6. Se fx. hans prædikener til samme søndag i *Sidste Prædikener*, I, 1880, s. 234ff., II, s. 49ff. og 473 ff.
7. Se *Pontoppidan*, s. 9.
8. Se *Pontoppidan*, s. 10.
9. Se min *En glemt dimension i Grundtvigs salmer*, 1969, s. 65ff. og 95ff.
10. Jf. *P.G. Lindhardt: Regeneration. Grundtvigs prædikener i kirkeåret 1855-56*, 1977, s. 151.
11. Se iøvrigt *En glemt dimension*, s. 112ff.
12. Se fx. *Regeneration*, s. 144.
13. Se *Var Grundtvigs nadversyn luthersk?*, side 14f. og 22f.